प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिनोदितम्" इत्यत्रापि नियमो व्याख्यातः "नान्तरा भोजनं कुर्यादिति" च पुनरुक्तं स्यात् परिसंख्यायाम्। एवं च 'नियमे सकृत्सकृदृतावृता विति" वीप्सा लभ्यते "निमित्तावृत्तौ नैमित्तिकमप्यावर्त्तत" इति न्यायात्। "यदा कामी भवेदित्यपि" नियम एवानृतावपि स्त्रीकामनायां सत्यां स्त्रियमभिरमयेदेवेति"। "ऋतावुपेयात् सर्वत्र वा प्रतिषिद्धवर्जम्" इत्येतदपि गौतमीयं सूत्रद्वयं नियमपरमेव। ऋतावुपेयादेवानृतावपि स्त्रीकामनायां प्रतिषिद्धवर्जमुपेयादेवेत्यलमतिप्रसङ्गेनेति"। "अनृतावृतुकाले च मन्त्रसंस्कारकृत् पतिः। सुखस्य नित्यं दातेह परलोके च योषितः" "तद्वृतो रतिकाम्यया" इति च मनुना अन्यकाले स्त्रीकामनया गमनस्योक्तेः "यथा कामी भवेद्वापि स्त्रीणां वरमनुस्मरन्" या० अन्यकाले स्त्रीगमनोक्तेश्च न परिसंख्यापरत्वम्। तासां स्त्रीणां वरश्च इन्द्रदत्तः। स च मिता० श्रुतौ दर्शितो यथा "ता अब्रुवन् वरं वृणीमहै ऋत्वियात् प्रजां विन्दामहै ऋत्वियो भर्त्तुः काममाविजनितोः सम्भवामेति तस्मादृत्वियाः स्त्रियः प्रजां विन्दते काममाविजनितोः सम्भवन्तीति वरं वृतं ह्यासाम्" इति तासां वरमुपवर्ण्य "भवतीनां कामविहन्ता पातकी स्यादिति" इन्द्रेण तासां वरोदत्तः। वृत्रासुरवधजन्यब्रह्महत्याया भागशः स्त्रीभिर्ग्रहणतोषितेन शक्रेण तासां वरदानम् भारतादौ वर्णितम्।

ऋतुग्रह पु० ऋतूनां ग्रहः पात्रभेदग्रहणं यत्र। यागभेदे तत्परपाटी कात्या० ९,१२अ० दर्शिता यथा "उपविष्टेऽच्छावाके" इत्युपक्रम्य। "ऋतुग्रहैश्चरतः" १सू०। "अच्छावाके सदः प्रविश्य स्वस्य धिष्ण्यस्य पश्चादुपविष्टे सत्यध्वर्य्युप्रतिप्रस्थातारौ ऋतुग्रहैश्चरतः। अत्रेड़ाभक्षणे पत्नीयजमानाभ्यामृत्विग्भिश्चाशने च कृते मार्ज्जनभागपरिहरणवाजिनयागप्रणीताविमोकराक्षसभागभागावेक्षणभागप्राशनानि कर्त्तव्यानि तत ऋतुग्रहप्रचारः। अथ "ऋतुग्रहप्रचारस्य विधिमुपदिशति" कर्कः। "द्रोणकलशादुपयामगृहीतोऽसि मधवे त्वेति द्वादशप्रतिमन्त्रम्" २सू०। "ऋतुग्रहान् गृह्णीतः द्रोणकलशादिति नियमार्थमुक्तम्। मन्त्रविभागमाह" कर्कः "अध्वर्य्योः पूर्वः" ३सू०। पूर्वो मन्त्रः। षण्णां मन्त्रयुग्मानां पूर्वो मन्त्रोऽध्वर्योः स्यात्" कर्कः। "उत्तर उत्तरः प्रतिप्रस्थातुः" ४सू०। "युगपत्प्रथमौ गृह्णीतः" ५सू०। "उत्तमौ च" ६सू०। "व्यत्यासम्" ७सू० "मध्ये न युगपत् प्रचरणं च सर्वेषाम्" ८सू०। "सर्वेषाम् द्वादशानामप्यृतुग्रहाणां प्रचरणं यागानुष्ठानं चकारात् व्यात्यासं व्यात्यासेनैव पूर्व्वमध्वर्य्योः ततः प्रतिप्रस्थातुः। पुनरध्वर्य्यो पुनःप्रतिप्रस्थातुरित्येवं सर्वेषामपि। स व्यत्यासः कथं कर्त्तव्य इत्यपेक्षायामाह। "निष्क्रामत्येकः प्रविशतीतरः" ९सू०। "हविर्धानमध्यात् अपरो हविर्धानं प्रविशति" कर्कः। "उत्तरउत्तरः प्रतिप्रस्थाता परकालत्वात्" १०सू०। अत्र ग्रहणे प्रचरणे च देशतः कालतश्च प्रतिप्रस्थाता उत्तरो भवेत् कुतः अपरकालत्वात् प्रतिप्रस्थातृमन्त्राणां पश्चात्कालीनत्वात् परकालत्वादिति केचित् स एवार्थोऽस्मिन्नपि पाठे "उभयतोऽध्वर्य्युपात्रेण परिप्रगृह्णाति" ११सू०। उभयत इति "स वै हविर्धानान्निष्क्रामन्तं हविर्धाने प्रविशन्तं चाध्वर्य्युं प्रतिप्रस्थाता पात्रेण परि गृह्णाति अव्यवायार्थं पात्रमध्वर्योर्दक्षिणतोहरति स्वयमुत्तरतो यातीत्यर्थः मानवे "हुत्वा गृहीत्वा च प्रतिप्रस्थाता दक्षिणेनाध्वर्युमभिप्रयम्य पात्रं हरति नान्योऽन्यमभि प्रपद्येते शेषे पूर्वस्योत्तरमभि परिगृह्णीतः" इति काठके "प्रपद्यमानः प्रतिप्रस्थाता दक्षिणेनाध्वर्योः पात्रं हरेदुत्तर एव सञ्चरेदिति" कर्कः। "सर्वहुताः प्रागुत्तमाभ्याम्" १२सू०। "उत्तमाभ्यामेकादशद्वादशाभ्यां प्राग्ये दश ऋतुग्रहाः ते सर्वहुताः कार्याः सकृदेव सर्वं होतव्यम् अनुवषट्कारोऽपि न भवति" कर्कः। 'ऋतुनेति षट् प्रेष्यतः" १३सू०। "आद्येषु षट्सु ऋतुग्रहयागेषु ऋतुना प्रेष्येत्येव मंत्रावरुणं प्रेष्यतः" कर्कः। "ऋतुभिरिति चतुरः पात्रमुखे विपर्यस्य' १४सू०। "ततः पात्रमुखयोर्विपर्यासं कृत्वा सप्तमाष्टमनवमदशमेष्वृतुग्रहयागेषु ऋतुभिः प्रेष्येत्येवं प्रशास्तार प्रेष्यतः मानवे "ऋतुना प्रेष्येति षड्भिः प्रचरतो यतो हुतम्। ततः पात्रे गृहीत्वा ऋतुभिः प्रेष्येति चतुर्भिर्यथादितस्तथा गृहीत्वा ऋतुना प्रेष्येति द्वाभ्यामिति" अतश्च षण्णामग्रेण होमः। ततश्चतुर्णां पात्रमूलेन होमोऽग्रं हस्ते गृहीत्वा उत्तमयोः पुनरग्रेणैव ग्रहणमपि पात्रमुखयोर्विपर्यस्यैव कार्यम्" कर्कः। "षड्वदुत्तमौ" १५सू० "उत्तमावेकादशद्वादशावृतुग्रहौ षड्वत् प्रचरतः तेन पात्रयोरग्रेण होमः ऋतुना प्रेष्येति चेत्येतद्वतिना गृह्यते कः पुनर्मन्त्रार्थः ऋतुना इत्येवंरूपां तृतीयैकवचनान्तर्तुशब्दयुक्तां याज्यां प्रेष्येत्यर्थः ऋतुनेत्येतत्पदयुक्तेन प्रैषेण वा एवमृतुभिः प्रेष्येत्यत्रापि" कर्कः। "य-